

О. О. Губарева (Одеса)

КОЛІР І СВІТЛО У ПОЕЗІЇ БОЛГАРСЬКИХ СИМВОЛІСТІВ

Резюме:

В статті висвітлюються особливості функціонування світла і його джерел та кольорів як символічних кодів у поезії болгарських символістів. Розглядається їх ієрархія і символіка в текстах.

Ключові слова: колір, світло, символіка, символізм, ціннісна модель світу.

Summary:

The given article deals with the peculiarities of the function of light and its sources and colours as symbolic codes in the poetry of Bulgarian symbolists. Their hierarchy and symbolism is analysed in the text.

Key words: colour, light, symbolism, valued model of the world.

Для аналізу проблеми кольору і світла у поезії болгарських символістів обрано поезії семи болгарських поетів, творчість яких або її частина у болгарській літературній науці традиційно визначається як символістична. Окрім того П. Яворов, Т. Траянов, Н. Лілієв, Д. Дебелянов, Хр. Ясенов, Ем. Полдімітров та Л. Стоянов і самі позиціонують себе як символісти.

Необхідно підкреслити, що зважаючи на особливість природи будь-якого символу, а саме: неможливість осягнути всю його смислову глибину, адже вона «багатогарова і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто сприймає» [6: 11], інтерпретація символічних кодів є досить суб'єктивним моментом. Тому дана стаття містить інформацію як суб'єктивного характеру (пов'язану із спробою декодування окремих символічних кодів у певному контексті), так і об'єктивну (отриману за допомогою методу кількісних підрахунків). Статистичні дані базуються на основі аналізу 68049-ти слів із болгарських символістських текстів.

Сутність такого явища як колір зацікавила людство ще у давнину. Поділ наук на дві великі групи, математично-природознавчі і гуманітарні, у минулому створив два напрямки пошуків і засвоєння знань про колір які є досить відмінними одне від одного. У період який можна назвати передісторією науки про колір відбувається зміщення двох за своєю суттю різних аспектів цього явища – аспекту фізичного, що стосується енергії світла, довжини його хвиль і т.д., та аспекту кольору як власного досвіду людини, такого, що проявляється у буденному житті і впливає на людську

психіку і фізіологію. Так, наприклад, свого часу не була сприйнята позиція Й. Гете який пропонував вивчати колір як фізико-психологічне явище.

Окремої уваги заслуговує питання про значення кольору в мистецтві. Символізм кольорних вражень є питанням яке відноситься не лише до мистецтв та фізичних сторін буття людини, а й до всіх його життєвих аспектів. Використання кольору як символу датується найдавнішими часами і досліджується не лише етнологічними науками, а знаходить своє місце у всіх проявах художньої творчості від давніх культур і до наших днів. Митці свідомо або несвідомо використовують символіку кольору у своїй творчості. Його символіці присвячені десятки томів наукових праць, «оскільки вона протягом тисячоліть відігравала важливу роль у міфології, богослужінні, народних обрядах, геральдиці, алхімії, образотворчому мистецтві та ін» [6: 125].

Емпіричне мислення давньогрецьких філософів пов'язувало колір із предметним середовищем, визначало його як природне, а не художнє явище. Аристотель і Анаксагор не відокремлювали тіло від кольору. Вони вважали колір невід'ємною частиною поверхні предмета, такою як вага, твердість, аромат. Емпедокл приймав чотири кольори (відповідно до кількості елементів) – білий, чорний, червоний і жовтий. Пов'язував він їх з чотирма життєвими силами або природними стихіями: повітря, земля, вода і вогонь. Цей погляд був таким стійким, що продовжив своє існування і в Середньовіччі яке вибудувало власну символічно-містичну теорію кольору. Однак для християнського Середньовіччя високу цінність мав не стільки сам колір, скільки світло і блиск. Світло стало одним з найважливіших аксіологічних елементів середньовічного мистецтва.

Нові естетичні віяння прийшли Ренесанс. Його доктрина ототожнювала колір натури із кольором мистецтва [5].

Вивчаючи еволюцію системи кольоропозначень лінгвісти зазначають, що «в минулому, при переході від системи яскравості до системи кольірної, колір так би мовити дуже «цінувався» і мав велике значення в характеристиці персонажів або реалій, звідси і розвинена символіка кольору в період середньовіччя. В наступні періоди колір, кольорне зображення стало більш звичайним явищем, одним з обов'язкових компонентів відображення об'єктивної дійсності, у зв'язку з чим і втрачалося таке поширене відчуття символіки кольору» [1:160]. В естетиці символізму ця символіка не тільки відроджується, а й стає одним з найважливіших моментів при концептуалізації світу.

Ціннісна модель світу у болгарському символізмі протиставляє онтологічно неповноцінному світові «тут і тепер» трансцендентний світ світла, гармонії і краси.

Моделюючи пейзаж душі, символізм використовує сфери стихій буття контамінуючи даосистську та індоєвропейську традиції. Таким чином

«окреслюються шість основних тематичних полів, функціонуючих як джерела для символістичного конструювання картини світу: земля, вода, вогонь, повітря, дерево, метал. Основною особливістю при їх конструюванні у символістичних текстах є те, що вони представляють дві сторони буття «тут і тепер»... воно бачиться як круговорот між народженням (воскресінням) і смертю, між порядком і хаосом, між екзистенційною повнотою добра і порожнечою і нічим зла» [4: 118]. Тому символи (включно і символіка кольору і світла) пов'язуються із переліченими вище основними стихіями і мають два тематичних варіанта – репрезентують життя або смерть. Стихії символізують не тільки об'єктивний світ, а й душу художника як специфічну форму існування суб'єктивного. Як пише Бодлер: «Що являє собою чисте мистецтво у сучасному розумінні? Створити сильно впливаючу магію, що включає одночасно і об'єкта, і суб'єкта, зовнішній художній світ і самого художника» [цит. за: 4: 118].

Кожна із шести стихій у символістському тексті може бути живою або мертвою. Характер кожної із стихій постійно вибудовується за допомогою символіки кольору і світла, підсилюється нею. В цьому контексті на особливу увагу заслуговує проблема синестезії (збагаченого враження одночасно від декількох чуттєвих відчуттів).

Наприклад: жива земля (народжуючий початок, мотив космічного весілля неба і землі):

Земля сьнно грепва,
Разгьва гръд свенлива,
Целувката очаква
На първий слънчев зрак,
А нейното мечтание
Простора с плам залива,
Хор ангели събужда
По син невидим бряг!
(«Хармония» – Т. Траянов)

Аз земля съм едра, мургава и страдна,
Овлажи ме с топли сълзи дъжд пиан,
Слънце ме прегърна, сгръ ме с ярка ласка
Моят млад любовник, моят змей огнян!
(«Земля-невеста» – Ем. Попдимитров)

Мати земля златна і народити покладене в неї насіння, і прийняти тіло після смерті, заспокоїти страждаючу душу і повернути її в лоно вічності:

Безчет звезде се считат в небеса,
На светъл пир призвани от нощта,

И в кротко упоение душата
Заслива в златний skut на вечността.
(«Смърт» – Д. Дебелянов)

Тема мертвої землі представлена символами пустиня, пісок, прах.
В край суров, в страна безцвегна
Слезе кротката Ишар
Там, де мъка безответна
Бремени и роб, и цар.

Дето тежък здрач погълща
Смърт позналите души
И земята вечно съща
Жажда яростна суши,
Там де хаос и пустиня
Неразделни са с нощта –
Слиза благата богиня
С утешения в уста:
Да изтръгне от нерадост,
В слънчев мир да изведе,
На бездомни сенки младост,
Нова младост да даде

Дим шафранен вихри гони
В пепеляви небеса,
Край разсипани колони –
Мъртвотрони дървеса.
Няма изход! Вред – пустиня!
Дъжд оловен ръмоли
И над вечната пустиня
Виснат каменни мъгли.
(«Ишар» – Л. Стоянов)

Існує декілька основних улюблених символістами кольорів які допомагають їм відтворити власну ціннісну модель світу у поезії. Крім того велике смислове навантаження мають символи кольоровий (0,078%), колір (0,060%), райдуга (0,016%).

Біле – чиста краса, невинність, спокій, гармонія душі:
Ще бъдеш в бяло – с вейка от маслина
И като ангел в бяло облекло...
Аз мисля днес: света прогнил от зло
Не е, щом той е твоята родина.

(«Ще бъдеш в бяло» – П. Яворов)
Вечер, в пустинни градини,
Думи невинни
Ронеше ясна луна.
Слушаха ден невидели,
Чисти и бели,
Бели сърца, в тишина.
(«Тихата бащина стряха» – Н. Лилиев).

Чистота і невинність символізуються і через символні комплекси, що включають ранок і весну (Н.: бяло утро, бяла пролет). Крім того заспокоєння у небутті також виражається через символні конструкції, одним з компонентів яких є біле (Н.: бял саван, бял гроб, бял ковчег, белня сын на нирвана і т.д.). В цьому сенсі функція білого кольору у текстах болгарських символістів пов'язується із його особливим місцем в культурі людства взагалі як символу чистоти і трансцендентної незабарвленості (за Шелінгом біле взагалі не є кольором, а власне чистим світлом) або навпаки – вмістища всіх кольорів райдуги, адже біле світло, проходячи крізь кришталеву призму, розкладається на спектральні кольори.

Лазурне – космічна гармонія, чистота, простір вічної досконалості і краси:

Зачарован и нежно смирен,
Потопи ме в лазурната бездна –
Нека бъда навеки пленен!
Твоята смърт е спокойна и звездна.
(«Небе» – Хр. Ясенов)
Кристалният лазур ликува,
Люлей се светнало поле,
Високо чучулига плува,
Припламват леките криле.
Ликувай моя песен свята,
В небе на шеметна мечта,
Наслада нека пий дупата
От искрометните цветя!
(«Май» – Т. Траянов)

Лазурне пов'язується із мріями душі (Н.: лазурния майски блян, мечти лазурни, лазурите на мечтите та ін.). Символні функції лазурного через категорію чистоти пов'язуються із символікою дитини (Н.: детския поглед на чисти лазури, детската радост в лазурния поглед на моите очи та ін.).

Синє наближується до функціонування лазурного – колір омріяної чистоти, трансцендентального світу краси:

Като загадка тихо
Синее се полето
В съзвучието светло
На чистите цветя,
То с техните мечтания
Огледва се в небето,
Затърсило мечтата
На своята красота!
(«Съзвучие» – Т. Траянов)

Синий колір має символічне значення у багатьох випадках (Н.: висините сини, свод ведросин, мечти лазурносини, просторите сини, острови сини, синя птица, синя гора, сини перуники та ін.). Також часто зустрічається символний варіант модро (насичений синій, темносиний) (Н.: модрата дъбрава, модрата утрина, модри висини, модрите венци та ін.).

Зелене теж пов'язується із символікою трансцендентного простору перш за все як символ чарівної перемоги над смертю. В цьому відношенні особливо функціональним є символний комплекс вічної весняної зелені, що представляє радість істинного життя:

Ще видиш ти далечни кръгзори,
Където вечна пролет зеленей;
Море ще видиш, слънце и простори
И вятър, който кораби люлей.
(«Посвещения» – Хр. Ясенов)

Зелений також зустрічаємо у таких символних конструкціях які пов'язані із лісом, деревами, мавкою (раззеления вълшебен лес, зелени питанци очи на гората, молеци кротко зелени очи на бора, зелена звезда на самодива та ін.). Іноді зелений колір пов'язується із чарівним підводним царством і включається до символних репрезентацій моря.

У болгарському символізмі жовтий колір іноді (як виключення) співвідноситься із уявленням про гармонію і красу, що пов'язується із сходом (воскресінням) сонця. Але в більшості випадків жовтий стає символом хаосу і дисгармонії зла.

Червоний колір в текстах болгарських символістів зустрічається нечасто. Причиною цьому, як вважає Д. Добрев, є «його неможливість бути ціннісно маркованим, адже в культурній традиції червоне репрезентує розмаїття буття, що представляє круговорот між життям та смертю» [4: 235]. Однак як символ воскресіння, гармонії і добра болгарські символісти використовують символний варіант руменина. Частіше за все він зустрічається в символних комбінаціях із сходом сонця, ранком, весною.

У символній системі болгарського символізму, як і в будь-якій аксіологічній конструкції, що визначає межі між добром і злом, красивим і потворним, гармонічним і хаотичним існує яскраве розмежування позитивного і негативного.

Поле страшного і злого асоціюється перш за все із символікою чорного кольору:

Който приближи - стовари черен труп!

Кой не приближи! - и мъртъвци са куп.

Който приближи - затули лъч една;

Кой не приближи - и чезна в тъмнина.

(«Ледена стена» - П. Яворов)

Найхарактернішими для символічної функції чорного є такі сполучення: черни крила, черни птици, черни рани, чорна скръб, чорна неволя, чорна страст, чорна арфа, чорно падение, черни стени, чорна умора, чорна жажда, черни проклятия, черн кръстопът, черен печат, чер ураган, черни знамена і т.д.

В більшості випадків символіка жовтого кольору пов'язується із мінорними інтерпретаціями смерті і зла які відправляють до символіки сонця, що заходить (помирає), вечора і осені. Частіше за все жовте стає атрибутом листя мертвого дерева і атрибутом зла:

По стъпките ми редом никне жълта злоба,

Аз семето на зло неволно сея вред.

(«Не бой се и ела» - П. Яворов)

Символьний варіант червоного - пурпур - теж частіше за все з'являється у мінорних конструктах, що включають символіку заходу сонця і осені.

Існує певна ієрархія кольорів та їх символічних варіантів у текстах болгарських символістів:

Білий (0,230 %) Бяло - 6 - 0,009%; бял - 147 - 0,216%; белея - 4 - 0,006.

Золотий (0,226%) Златен - 130 - 0,191%; злато - 24 - 0,035%.

Чорний (0,175%).

Синій (0,159%) Син - 84 - 0,123%; синяя - 4 - 0,006%; модър - 20 - 0,029%.

Лазурний (0,076%) Лазур - 22 - 0,032%; лазурен - 30 - 0,044%.

Срібний (0,063%).

Червоний (0,050%) Червено - 3 - 0,004%; пурпур - 7 - 0,010%; пурпурно - 10 - 0,015%; руменина - 14 - 0,021%.

Зелений (0,037%).

Жовтий (0,028%).

Оранжевий (0,007%).

Джерелами і символами світла (2,67 %) стають: ден - 0,456%; светло - 0,007%; светлина - 0,066%; светъл - 0,270%; светя - 0,079% = 0,417%; слънце - 0,275%; слънчев - 0,040% = 0,322%; звезда - 0,176%; звезден - 0,082%; зорница - 0,008%; вечерница - 0,006% = 0,273%; утро - 0,109%; утринен - 0,038%; зора - 0,101% = 0,248%; пламък - 0,093%; пламтяц -

0,028%; пламтя - 0,069%; плам - 0,043% = 0,232%; луна - 0,137%; лунен - 0,062%; месец - 0,020% = 0,219%; лъч - 0,162%; лъчист - 0,043% = 0,204%; огън - 0,054%; огнен - 0,051% = 0,106%; светкавица - 0,015%; мълния - 0,034% = 0,056%; заря - 0,051%; изгрев - 0,003%; изгрява - 0,043% = 0,046%; лампа - 0,009%; светилник - 0,007% = 0,016%; факел - 0,016%; свещ - 0,007%.

Темрява (1,423%) репрезентується символами: мрак - 0,147%; мрачен - 0,082%; тъмнина - 0,070%; тъмен - 0,310%; затмение - 0,006 = 0,615%; ноц - 0,469%; нощен - 0,101% = 0,570%; мъгла - 0,128%; мъглив - 0,012% = 0,140%; здрач - 0,075%; здрачен - 0,024% = 0,098%.

Цікавим стає висновок, що хоч традиційно у болгарському літературознавстві символізм вважається «нічним етапом» болгарського модернізму, однак світло в ньому майже удвічі переважає над темрявою, а біле над чорним. Тяжіючи до універсального, болгарські символісти не оминають і рідне, що проявляється у зв'язку із фольклорною традицією та природою. Це проявляється і у відношенні символістів до кольорового насичення текстів. З одного боку кольори-символи наповнюються універсальними смислами, а з іншого - тяжіють до рідних фольклорно-міфологічних основ, культурних традицій, народних уявлень про світ.

Література:

1. Бородин М. А., Гак В. Г. К типологии и методике историко-семантических исследований. - Ленинград: Наука, 1979. - 232 с.
2. Български символизъм. Антология. / Предговор, съставителство и приложение доц. В. Русева. - Велико Търново: Слово, 2000. - 336 с.
3. Влайков Св. Книга на символите. - Велико Търново: Фабер, 2003. - 236 с.
4. Добрев Д. Символите в творчеството на българските символисти. - София: СИЕЛА, 2000. - 396 с.
5. Райчев Р. Цветовете в изкуството. - София: Лик, 2005. - 170 с.
6. Словник символів культури України / За загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. - К.: Міленіум, 2002. - 260 с.